

Ана Ашталковска Гајтаноска (Македонија)
Институт за етнологија и антропологија,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
е-маил: ashtalkovska@gmail.com

КРАТКА ЗАБЕЛЕШКА ЗА УЛТИМАТИВНИОТ ДОКАЗ ВО КВАЛИТАТИВНИТЕ ИСТРАЖУВАЊА ВО МАКЕДОНСКИ КОНТЕКСТ

Анстракт: Преку различни примери за ефектите што можат да ги имаат различните практики или техники за документирање на истражуваниот проблем (теренските белешки и снимањето) се преиспитуваат одредени позитивистички претпоставки за тоа што може да претставува *доказ* во квалитативните истражувања во македонски контекст. Всушност текстот се спротивставува на протежирањето на еден вид *докази* наспроти друг, односно ја нагласува важноста на искуството на истражувачот како *доказ* за валидноста во која било навика за *документирање*.

Клучни зборови: доказ, квалитативни истражувања, снимање, теренски белешки, искуство.

Вовед

Првичен мотив за оваа забелешка за ултимативниот доказ во општествените и хуманистичките квалитативни истражувања во македонски контекст беа дилемите и постапките на некои студенти од Институтот за етнологија и антропологија во Скопје што во интервали но редовно се појавуваат во текот на нивното студирање. На пример кога на часовите се зборува за теренските белешки и за можноста да се напише, да речеме, цела дипломска работа исклучиво врз основа на теренски белешки, студентите се збунети бидејќи во тој случај сметаат дека не постои *доказ* за теренската работа. Теренските белешки за нивното искуство врз кое се базира конечниот текст е прилично „лабав доказ“ зашто во тој случај „како ќе знаат другите (професорите) дека навистина сме го извршиле теренското истражување или едноставно сме ги измислиле податоците?“ За да знаат другите и, конечно, за да можат да проверат, треба да постојат поопипливи *докази* за искуствата како транскрипции, односно аудиозаписи или, уште подобро, видеозаписи. Но се случуваат и обиди за изигрување на валидноста и на овие „поцврсти докази“. Така еден студент се дрзна да сними интервју самиот со себе, но со измутиран глас што требаше да го претставува *другиот* или *информаторот* што дава одговори. Оваа постапка е секако крајно неодговорна и има врска со неговите капацитети, зашто сега веќе студентите се сериозно охрабрани да зборуваат за сопствените искуства. Сепак на ова место ги оставам настрана етичките проблеми на етнологијата во македонски контекст и, секако, веднаш ги отфрлам објаснувањата за менталитетот што ги воспитува луѓето да изнаоѓаат пократки решенија и тогаш кога тие се крајно неетички и неморални. Настрана од овие примери, со слични дилеми веројатно се соочувале сите

што се занимаваат со овие дисциплини и покрај фактот што тие ретко (или воопшто не) биле рационализирани на овој начин. Таквиот потфат е прилично комплициран од неколку причини, така што на крајот текстовите што се занимаваат со теми како оваа, разгледувајќи ја (не)научноста на сопствената дисциплина додека како валидна мерка за споредбата служат позитивистичките насоки, ризикуваат да бидат идентификувани како хипохондрични¹.

Наспроти позитивизмот...

За почеток, треба да се посочи на некои промислувања специфични за општествените и хуманистичките истражувања во контекст на нивната научност. Една од постарите или традиционалистички дефиниции за терминот метод вели: „називот на постапките за прибирање податоци се чести теми за дискусија, едни ги нарекуваат 'методи', други 'техники', но без разлика кој термин ќе се употреби, сепак основна цел на оваа методолошка постапка е да се соберат објективни, односно потполни, проверливи, систематски и попрецизни емпириски податоци за појавата што е предмет на истражувањето. Собирањето емпириски податоци подлежи на стандардизирана планска процедура која е поврзана со претходните фази и постапки на истражувањето“ (Наковски 2005: 1). Сите елементи што според оваа дефиниција се неизбежни за научното истражување како објективност, проверливост, прецизност на емпириските податоци и сл. се ставаат под прашање. Така, теренското истражување од „стандардизирана планска процедура“ станува многу лично, уникатно и неповторливо искуство, но не само во поетична смисла туку тоа е такво и на едно многу попрактично ниво. Посебниот, конкретниот истражувач развива таков (посебен и конкретен) однос со посебен и конкретен соговорник на теренското истражување. „...Кажаните работи се одговор на зборовите на посебен/конкретен истражувач“ (DeVault 2004: 232). Заедно со позиционираноста на истражувачот во теренското истражување се наметнуваат многу други прашања, кои нè задолжуваат да се релаксираме од концептот за објективност зашто „луѓето не се однесуваат како камења, светлина, атоми или што било друго во физичкиот и природниот свет. Науката за камењата не функционира кога се луѓето во прашање“ (De Munck 2008: vi²).

Интерактивната природа на истражувањата претставува норма во општествените, односно во хуманистичките истражувања. Така, во наши услови секако дека е прилично проблематично доколку се држиме до идејата дека во истражувачкиот процес објективно му пристапуваме и го анализираме она што нè интересира – такво какво што навистина е, такво какво што реално постои (види кај Guba, Lincoln 2004: 20, 21). Научната објективност промовирана и поддржувана од позитивистичките парадигми се занимава со проучување на објекти на истражување, а не на субјекти, додека тој што истражува е објективен и со самото тоа е привилегиран како некој кој знае. Субјективноста, како на истражувачот така и на истражувани-

¹ Благодарност до двајцата рецензенти на овој текст за исклучително корисните забелешки и корекции.

² Го користам делото на Де Мунк во ракопис, а не неговиот објавен труд, па според тоа бројот на страниците се однесува на ракописот.

те субјекти, е игнорирана како непожелна, таа не само што треба да се минимизира туку и по можност да се уништи. За неа нема место во научните истражувања, кои се вредносно неутрални, објективни, вистинити, аполитични, кои постојат единствено заради создавање на знаење (види кај Sprague, Zimmerman 2004: 41, 43).

Согласноста е постигната околу тврдењето дека етнолошките и антрополошките истражувања имаат емпириска подлога, односно се занимаваат со истражување на емпириски податоци. Емпирискиот свет се дефинира како свет на сетилата, што значи дека него „можеме да го видиме, слушнеме, помириеме, допреме и (помалку вообичаено за општествените науки) да го вкусиме“ (Esterberg 2002: 5). Генералните дефиниции за тоа што подразбира емпирискиот свет добиваат извесно проширување на концептот, кој треба да ги опфати и другите содржини на дразбите на сетилата. На пример, емпирииската епистемолошка основа на етнологијата и антропологијата и на знаењата што тие ги создаваат методолошки можат да ја легитимираат и следниве аспекти: „влезот во истражуваната заедница, доближувањето, емпатијата, фаќањето на искуството на истражуваните и стекнатото сопствено искуство“ (Čapo Žmegač, Gulin Zrnčić, Šantek 2006: 24). Штом станува збор за сетилниот свет и за нештата што ги спознаваме преку него, тоа веднаш асоцира дека всушност се занимаваме со реалноста (на пример кога нештото можеме да го видиме, а според тоа не го замислуваме, тогаш тоа реално постои во светот независно од нас), или, како што вели Хаструп, антропологијата се однесува на реалниот свет (Hastrup 2004: 458), иако концептите за реалност, вистина, објективност и многу други што имаат позитивистички призивок се сериозно преиспитани и значително се проблематизираат од постмодернистичките парадигми. Токму поради тоа Истерберг, кога го вели истото, терминот реален свет го става под наводници: „мора да земете предвид дали вашето истражувачко прашање може да биде одговорено врз основа на 'реалниот' свет“ (Esterberg 2002: 30).

Истражувањето, особено во ова време што Хаструп го нарекува постпозитивистички период, не дозволува веќе да се гледа на доказот како на надворешен, односно како нешто што е надвор од контекстот на одредена ситуација (Hastrup 2004: 455). Фаерабенд вели дека речиси за ситот емпиризам е карактеристично обожавањето на *фактите* (Фаерабенд 2000: 46). На ова се спротивставува сето погоре кажано, како и наједноставното објаснување за тоа што подразбира квалитативното истражување. Тоа истражување според самиот назив подразбира нагласка на квалитетот и на значењата, кои не можат да бидат изброени или ставени во квантитативни рамки. Токму затоа квалитативните истражувања ја потенцираат социјално конструираната природа на реалноста, го подразбираат интимниот однос помеѓу истражувачот и тоа што тој го истражува, како и ситуационите ограничувања на истражувањето. Овие истражувања секако не се вредносно неутрални, туку напротив тие се водени од вредностите (види кај Denzin, Lincoln 2003: 13).

Сите овие аспекти на кои се посветува посебно внимание во последните декади (интимноста на теренското истражување, позиционираноста, субјективноста, емоционалните аспекти на истражувачкиот процес итн.) сериозно ја проблематизираат идејата дека знаењето што го создава антропологијата се потпира на докази. Хаструп тоа го објаснува преку следниве важни поенти: иако терминот доказ има силен позитивистички призивок, во антропологијата доказот како нешто што убедува и покажува дека истражувачот е во право подразбира сосема поинаков концепт од оној позитивистичкиот. Епистемологијата на овие дисциплини го исклучува до-

казот како независна и надворешна мерка за валидирање. Антрополошката форма на знаење подразбира генерализирање врз основа на сопственото искуство на истражувачот на терен, а не врз основа на некакви апстрактни идеи што се сметаат за докази, при што доказот во овие дисциплини се поврзува со искуството. Искуството пак не може да се смета како доказ во позитивистичка смисла на зборот зашто тоа не му припаѓа на поединецот што стои надвор од ситуацијата за која искуството претставува доказ. Мора да се потенцира дека овој аспект на теренското истражување не го прави него невалидно во однос на добивање на одредено знаење зашто констатиравме дека тоа не е поддржано од докази во позитивистичка смисла на зборот, а валидноста според авторката е во „фактот што антрополозите се во допир со реалноста, а не стојат надвор од неа барајќи докази“. Спротивственоста кон доказот во позитивистичка смисла на зборот што автоматски го прави невозможно мерењето на точноста на интерпретацијата предизвика радикалниот постмодернизам да ја отфрли секоја идеја за вистина ставајќи ги сите вистини и сите приказни на иста позиција (Hastrup 2004: 469). Слична е и поентата на Фаерабенд кога вели дека фактите не се единствените аспекти од кои се состои науката (науката сфатена во најгенерална смисла) зашто таа се состои истовремено и од „идеи, интерпретации на факти, проблеми што се создадени од меѓусебно спротивставени интерпретации, грешки итн.“. Ова води кон заклучокот дека „голите факти“ се всушност илузија зашто сите факти „се согледани на одреден начин, па затоа, во суштина, се посредувани од идеите“ (Фаерабенд 2000: 14, 15).

На крајот, според споменатите кратки назнаки погоре, „можеме да заклучиме дека проучувањето на општеството е несигурно поле, во смисла дека никогаш не можеме да бидеме целосно уверени во точноста на кое и да било тврдење, без притоа да се прифати една комплетна скептичност која во секој случај е контрадикторна – да се каже дека не можеме ништо да докажеме, само по себе значи да се докажува некакво тврдење“ (Хамерсли, Аткинсон 2009: 233).

Практични или технички илустрации

Каква е атмосферата во македонската етнологија во контекст на споменатите промислувања околу објективноста или субјективноста на истражувачот, неговата позиционираност, задачите на науката, емпириската реалност, доказот во етнологијата и антропологијата и сл.?

Освен филозофските преиспитувања во овие дисциплини, се преиспитуваат и далеку побанални прашања поврзани со практикувањето на дисциплините, особено во однос на теренското истражување. Со тоа што условно ги идентификувам како *банални*, единствено сакам да нагласам дека скептичноста потенцирана погоре уште повеќе важи кога инспекцијата се однесува на техничките аспекти на истражувањето, особено кога таа резултура со заклучоци за тоа што подразбира *правилното* однесување на истражувачот. Како и да е, заради илустрација овде се поместени неколку лични, но и споделени примери за праксите или техниките во теренските истражувања во Македонија.

Деталноста и прецизноста по традиција се сметаат за норми во нашата дисциплина заедница. Во постарата етнографија во Македонија, но и во современа-

та, во голема мерка е специфична практиката на што е можно подетално идентификување на соговорниците во теренското истражување. Тоа се должи на третманот на податоците добиени од соговорниците како факти, докази што треба да подлежат на објективна научна обработка, односно како „...извесен залог на позитивистичката објективност и проверливост на резултатите од истражувањето“ (за слични принципи и во хрватската етнографија види кај Ѓаро Џмегаќ, Gulin Zrnić, Šantek 2006: 41). На моите први теренски истражувања оваа практика ја сметав како обврска, како неопходност што им дава извесна тежина и веродостојност на податоците добиени од соговорниците. Јас собирав емпириски податоци на кои мора да им се знае потеклото за да бидат емпириски. Во спротивен случај може да не се третираат како такви, и покрај тоа што се работи за исклучително приватни податоци од личната карта на соговорниците. Најдобро е кога сето ова ќе биде снимено на диктафон бидејќи тоа пак дополнително ја обезбедува „проверливоста“ на материјалот. Во тој контекст барем за мене не стануваше збор за проценување на проблемот дали соговорниците лажат или не, туку поважно беше тие да се *евидентираат* на погоре споменатиот начин како потврда дека не измислувам (слично на студентските дилеми од почетокот на текстов). Иако ретко се случува барањето на лични податоци од овој тип да предизвика посериозни проблеми во комуникацијата (тоа секако зависи од многу други елементи), сепак притискањето на копчето за снимање на диктафонот проследено со прашања од овој тип сигурно не придонесува многу за постигнување на слободна конверзација. Дека снимањето на разговорот сè уште во извесна смисла се третира како исклучително важно, можат да потврдат веројатно повеќето од моите колеги. Слично прашање поставува и Весна Петреска за снимањето како техника што обезбедува повеќе докази и, истовремено, за снимањето што понекогаш ѝ попречува на интимноста и искреноста во теренските истражувања: „кога разговараме, едноставно знаат да речат 'исклучи го тоа, ќе ти кажам'. Како во ваков случај научно да се интерпретира? Дали тоа значи дека треба да не ги земам предвид дополнителните искажувања што не се снимени за да не се добие 'приватно забележување' или да не ги забележам ситуациите каде што е очигледна нетрпеливоста меѓу сродниците и со тоа да се добие една идилична слика карактеристична за етнолошките истражувања во минатото, а која во стварноста никогаш не ни постоела?“ (Петреска 2009: 147). Според тоа, инсистирањето да се снимат интимните разговори со соговорниците ризикува да биде достапна за истражувањето само онаа слика што го отсликува идеалниот модел на размислување и однесување, додека реалниот модел да остане скриен. (За третманот на соговорниците во македонската етнологија и позитивистичките насоки во оваа смисла види кај Ашталковска Гајтаноска 2013).

Во контекст на физичката презентација на истражувачот, внимание се посветува и на користењето на техничките помагала во процесот на теренското истражување. Особено кога станува збор за првиот контакт меѓу него и потенцијалните соговорници, ако тој е натоварен со камери, диктафони, фотоапарати, тетратки и пенкала, постои опасност оваа презентација да наметне нестандартна, несекојдневна ситуација на испитување, бележење и снимање, а тоа е токму впечатокот што инаку истражувачите особено се обидуваат да го избегнат. Диктафонот или снимачот од каков било вид лесно може да ги исплаши соговорниците што споделуваат интимни моменти од животот. Чести се асоцијациите за јавна злоупотреба на тоа што го зборуваат

доколку тоа е снимено. Снимањето и техничката опрема за таа цел може да претставува пречка зашто соговорниците се инхибирани според претпоставките за некаква официјалност на инаку неофицијален разговор, па според тоа одговорите секако дека ќе бидат ограничени во согласност со нивната идеја за тоа што подразбира пристоен разговор. Стравувањата кај соговорниците се однесуваат на злоупотребата на материјалот за друга употреба освен приватна, особено кога соговорниците споделуваат интимни аспекти од своите или од туѓите животи, а особено кога се споменуваат имињата на протагонистите од интимните приказни што ги раскажуваат. Снимањето може да попречи во слободната комуникација кога таа се однесува на многу шокантни случки од околината на соговорникот, такви за кои не смее да се зборува, кои не е добро да се отвораат како тема на разговор. Официјалната атмосфера што ја подразбира снимањето ја нагласува себеконтролата на соговорниците кога тие имаат намера да кажат некој срамен, непристоен збор. Особено тоа е така кога се изустуваат експлицитни срамни зборови што инаку не ѝ доликуваат на пример на една старица. Затоа соговорничките ставени во ваква ситуација не пропуштаат да предупредат во врска со нивните очекувања дека употребата на овој снимен материјал треба да биде строго ограничена, зашто спротивната ситуација од онаа дадена во ветувањата на истражувачот би била крајно нефер. Стамена, на пример, се постави спротивно од споменатото „правило“ зашто една старица токму заради својата возраст може да си дозволи да биде отворена и да зборува за табу-теми, кои пак вообичаено се отвораат со ограничен круг на луѓе. Снимањето со диктафон може особено да биде „страшно“ ако стариците го помешаат со она снимање што може нив да ги покаже на телевизија, односно да им го снима „суратот“. Иако сите ситуации кога е во прашање снимањето се проблематични од етички аспект, особено кога не се испочитувани ветувањата за доверливост и анонимност кон снимените соговорници, сепак некои ситуации се особено проблематични во етичка смисла, како на пример кога сите соговорници вклучени во разговорот имаат различни барања во однос на забележувањето/документирањето на процесот. Снимањето може и да им послужи на соговорниците за нивните „посебни“ цели. Во домот на едно проширено семејство токму снимањето поттикна бурни караници меѓу една нетипична свекрва и нејзините три снаи, зашто свекрвата реши „јавно“ да ги истакне нивните сериозни недостатоци. Така неколкупати проверуваше дали нејзините остри критики кон нејзините снаи и нивните семејства се снимаат или не. Поради незгодната атмосфера снаите се исплашени од снимањето на разговорот, па која од нив доаѓа на ред за критикување, таа бара да се исклучи диктафонот. Прва е Едвина (Е): „Згаси го малу Ана. Пет барал. Ќе барал пет?“; потоа на снимањето на разговорот предупредува Сенада (Сн): „Нè снимвит ондека ќе кажвие“; па стравува Аријана (А): „Оф, идет, исклучи го“³. Затоа пак, свекрвата нема ваков проблем, туку напротив, самоуверено продолжува да напаѓа токму со намера тоа да се снимат. Од друга страна, снаите се впуштија во неутрализирање на стравот кај гостинките крушки⁴, кои исто така се исплашија од снимањето на разговорот, па снимањето пред нив го оправдуваа едноставно како потреба од понекој збор. Кога се истакнуваат нечии позитивни особини, снимањето воопшто не се доживува како зака-

³ АИЕА: ДЕМ_591: Е, Сн, А, жени над 30 години, снимено на 13. 9. 2006 година.

⁴ Крушки е народен термин што се користи кај „Торбешите“ од Струшки Дримкол за да се означат женските сватовски сродници (сваќи).

на. На пример крушките што претходно беа исплашени од снимањето на караниците, кога решија дека треба да ги пофалат снаите, истовремено решија дека токму тој разговор е вреден да се снимат. Официјалната атмосфера што понекогаш ја наметнува снимањето на конверзацијата може да му попречи и на користењето на дијалектот, односно на слободното користење на народната терминологија, зашто соговорниците понекогаш имаат потреба да звучат покултурно, политературно, поразбирливо. Или често е присутна идејата дека младите соговорници не ја разбираат традиционалната терминологија, па можеби таа треба да се приспособи на нивните капацитети. Некои соговорници снимањето на разговорот, и тогаш кога се вклучени теми што инаку се идентификувани како табу-теми во пошироката околина, не го сфаќаат како закана, туку како фин начин за документирање или фаќање на гласот. А. А.: „Ајде. Ќе те пуштам после да се слушаш“⁵. За многумина од соговорниците на кои техничките помагала што ги користиме во теренското истражување им се многу интересни и целосно непознати алатки, кои го снимаат нивниот глас и кои имаат капацитет да го фатат моментот, слушањето на сопствениот глас претставува возбудиливо искуство. Во овие ситуации снимањето не само што не е застрашувачка техника за соговорниците, туку напротив претставува средство за поттикнување на разговорот зашто некој да биде документиран на овој начин подразбира големо внимание кон личноста на соговорникот, кој на овој начин ќе остане мемориран и според тоа прикажуван можеби и по неговата смрт. Така стратегијата за поттикнување на вака почестени соговорници – А. А.: „Кажи ги сега за да ги запамтиме ние“ – подразбира зачувување на нивниот збор, мисла, изјава, кои со наша помош ќе бидат „конзервирани“ и на тој начин заштитени од заборав. Други, пак, воопшто немаат проблем со ваквиот тип на документирање на нашата конверзација бидејќи едноставно имаат „мерак“ за тоа. Марија се ангажирала околу раскажувањето на приказните со континуитет токму поради моментот на снимање. Снимањето на приказните раскажани „со ред“ подразбира дека тие не треба да бидат прекинувани тогаш кога ќе му текне некому од соговорниците да каже нешто. Така Марија внимава на моментот на менување на касетите, зашто тогаш треба да се воздржи од зборување, да ја чува мислата додека не се притисне копчето за снимање, со цел нејзината приказна да излезе како што треба. Ма: „После ќе ти докажа, чекај ќе клајш друга лента“⁶. Така снимањето дури може и да ги поттикне соговорничките за раскажување на што поневеројатни приказни. С. Т.: „И тоа ако не е снимано, да го снимаме и тоа тува“⁷. Некои посветуваат сериозно внимание на тоа што е снимено, а што не е, и нивната евиденција во оваа смисла е крајно прецизна. И на крајот, во врска со позиционираноста на истражувачот, кога снима безопасно „дејче“, на кое оваа техника ќе му помогне во „школото“, па дури и ако сниманиот материјал е наменет за нејзина забава со „другарчињата“, тоа воопшто не е страшно.

Наведените примери во контекст на снимањето истовремено претставуваат илустрација за тоа колку е тешко или поточно колку е невозможно да се определи една линија на ефекти во посебните околности на теренското истражување. Токму затоа овие промислувања често зрачат со својата *баналност*, особено ако се ставени на друга позитивистичка ранг-листа. Има премногу варијанти, и конечно таа со-

⁵ АИЕА: ДЕМ_48; снимено на 27. 5. 1999 година.

⁶ АИЕА: ДЕМ_598: Ма: жена, 75 години, снимено на 17. 9. 2006 година.

⁷ АИЕА: ДЕМ_121: С. Т.: жена родена 1929 година, снимено на 11. 5. 2000 година.

стојба вреди да се доживее како посебен квалитет од страна на квалитативните истражувачи. Дополнително на ова, извлекувањето на *правила* во оваа смисла е исклучително проблематично повторно поради тоа што сите теренски ситуации се зависни од контекстот и од позициите на соговорниците и истражувачот.

Во македонската истражувачка практика диктафонот се смета за основна алатка на истражувачот. Ова воспитување на истражувачите сугерира една позитивистичка претстава за истражувањето или, како што вели Истерберг, можноста да се снимат сè ги прави истражувачите (особено студентите) посигурни во смисла дека тие добиваат комплетна и објективна слика за тоа што се случило. Но важно е да се нагласи дека концентрацијата на ваквото документирање на настаните исто така ризикува да се испушти голем дел од она што го прават или од она што го велат луѓето зашто и инаку не постои начин да се снимат сè што се случува (Esterberg 2002: 62). Потребата од документирање на теренските случувања на овој начин (преку снимање) ја обезбедува сигурноста и заради проверливост на податоците во смисла дека на нив може да се навратиме повторно и повторно, онолку колку што имаме потреба и според тоа да создаваме различни впечатоци за она што го слушаме, го гледаме во документот. Но сигурноста што ја нуди проверливоста на снименото има и своја позитивистичка димензија во смисла дека постои документ што сведочи за случувањето и што не е толку зависен од самиот истражувач. Додека снимањето навистина нуди значајни можности настрана од позитивистичките толкувања, бележењето во напишана форма ја нема истата „прецизност“ во документирањето, и теренските белешки според тоа се повеќе затворени интерпретации на истражувачот. Отпорот кон теренските белешки како релевантен и единствен начин на бележење во теренскиот процес може да се види и од следниов цитат: „Како во ваков случај научно да се интерпретира? Дали тоа значи дека треба да не ги земам предвид дополнителните искажувања што не се снимени, за да не се добие 'приватно забележување'?“ (Петреска 2009: 147). Според тоа „приватното забележување“ што го подразбира недокументираното искуство на истражувачот на терен очигледно сè уште претставува проблем во нашата средина и се третира како помалку веродостојно од директното документирање на податоците што излегуваат од устите на соговорниците по пат на снимање на нивниот глас и стас: „меѓутоа лично сметам дека не треба да ги 'избегнуваме' непосредните забележувања кои ни се случуваат секојдневно во која било прилика, и да трепериме дали ќе ни се постави прашањето за приватноста на нашето забележување“ (Петреска 2009: 147). Според тоа, важно е да се потенцира дека „приватното забележување“ е секако основата на секое теренско истражување, дури и кога истражувачот смета дека објективно му пристапува.

Спротивно на ова, на западната академска сцена теренските белешки се сосема соодветен и во одредени ситуации особено промовиран начин на документирање на теренските искуства на истражувачот⁸. На пример Барет смета дека сними-

⁸ За документаристичкиот и доказниот статус на теренските белешки, кога и каде тие треба да се пишуваат види кај Esterberg 2002: 73, 74; за снимањето наспроти белешките и за белешките за снимените интервјуа види кај Esterberg 2002: 106, 107; за техниките за меморирање на тоа што треба да се напише по интервјуто види кај Barret 1997: 134; за водењето на дневник на користените методи во истражувањето види кај Barret 1997: 113, 114; Emerson, Fretz, Shaw 2001: 355; Хамерсли, Аткинсон 2009: 143, 147, 148.

мањето е пожелно кога станува збор за неколку интервјуа и кога истражувачот треба да анализира некаква средна количина на податоци или, пак, во ситуации кога се потребни точни транскрипции на говорните модели, како на пример во анализите на дискурсот. Во големите проекти, кои вклучуваат голема бројка на интервјуа, снимањето е излишно зашто таа количина на снимен материјал треба да се транскрибира, а кога се плаќаат луѓе за да го направат тоа, на списокот со трошоци се додаваат и оние за транскрипција. Дополнително на ова, често нема услови интервјуата или снимените материјали да се транскрибираат веднаш, а понекогаш тие не се транскрибираат воопшто, што наметнува опасност за истражувачот да го заборава контекстот во кој се случиле интервјуата. „Тоа што јас не го сакам снимањето може да биде чисто идиосинкрзиски, а не нешто што треба да се пренесе на студентите. Сепак, според мене подобра е процедурата на запишување на елаборирани забелешки, вклучувајќи интерпретации, веднаш по истражувањето“ (Barret 1997: 134).

Пишувањето на теренски белешки инаку не е вообичаена пракса во нашата дисциплинарна практика, иако денеска студентите не само што се сериозно поттикнувани да ја вежбаат оваа практика туку кај одредени професори тоа е задолжителна задача. Како и да е, за мене, снимањето имаше предност пред пишувањето теренски белешки. Но работејќи на еден проект како асистент истражувач, главната истражувачка, наспроти мојата идеја за важноста да се снимат тоа што го зборуваат соговорниците, многу често ја избегнуваше оваа практика, па според тоа, пишувањето теренски белешки, и тоа многу детални, стана мое секојдневие додека траеше истражувањето. Белешките обично ги пишувавме на крајот од работниот ден, значи во вечерните часови, и понекогаш овој процес траеше исто онолку колку што траело набљудувањето, на пример. Дури и по овој проект, кој навистина бараше пишување на исклучително исцрпни теренски белешки, па според тоа може да се претпостави извежбаност во оваа смисла, во следниот самостоен истражувачки проект повторно го занемарив овој значаен сегмент од теренската работа. Во дневникот на истражување може да се следи намалувањето на амбициозноста и инспирацијата за пишување теренски белешки според бројот на страниците што го следеа еден истражувачки ден. Првите теренски денови броеја по неколку страници теренски белешки, а како што одминувааше времето, страниците сè повеќе се намалуваа, за на крајот како теренска белешка да стои само следново:

Место на истражување: с. Брезово

Регион: Дримкол

Датум на истражување: 16. 09. 2006 год.

Истражувач: Ана Ашталковска

Снимен материјал: Касета бр. 20 и 21

Кај баба Филка и кај Менка,

заедно со елегантниот заклучок дека сè е снимено и дека тоа е дефинитивно доволно.

Иако секако дека постои разлика меѓу теренските истражувачи кога станува збор за квалитетот на спроведувањето на теренското истражување, потпирањето на суровите теренски податоци како речиси задолжителна стратегија во книгите, текстовите, дисертациите е повеќе од очигледно. За сметка на оваа навика, теорискиот, методолошкиот и аналитичкиот потенцијал е незабележителен, зашто популарен е ставот според кој теренското истражување и теренските податоци треба

да бидат суштината на текстовите, но во буквална смисла на зборот, што подразбира повеќе дескрипција отколку анализа. Овие навикви во пишувањето можат повторно да се третираат како позитивистички манифестации за важноста на конкретните, документираните податоци, наспроти размислувањата или искуствата на авторот на текстот што носат една повеќе субјективна суштина и непроверлива на теренот.

За валидноста...

И покрај тоа што искусствената димензија на истражувањето е секако многу релевантна за да може да се пишува за него, сепак таа е подложна на сериозни епистемолошки и методолошки преиспитувања: што подразбира искуството, чие искуство всушност ние репрезентираме; за кого всушност пишуваме во нашите текстови; дали зборовите директно и точно го рефлектираат искуството... и уште безброј други прашања. Овие сериозни преиспитувања што ги оптоваруваат антрополозите Герц ги нарекува своевидна „епистемолошка хипохондрија“ како дел од кризата на етнографското пишување што подразбира губење на довербата на повеќе нивоа (Герц 2010: 84, 85). Суровото искуство едноставно не може да биде целосно пресликано како такво во текстот што го претставува него. Колку и да се трудиме да ја одржиме живоста на искуството во нашите текстови, пишувањето само по себе ја ограничува силата и живоста на искуствата. На пример во пишувањето „невербалните и паралингвистичките канали не се достапни“. Како што вели Дебора Танен: „може да викате или да шепотите или да пеете додека ја создавате реченицата, но зборовите како што паѓаат на страницата нема да го рефлектираат тоа“ (Tannen 1985: 131). Од друга страна пак, ваквите експресији исто така можат да бидат ограничени, односно потиснати од потребата за документирање преку снимање на гласот или „суратот“ на соговорниците. Дополнително на ова, дури и кога нештата се документирани на начин што овозможува поголема транспарентност на искуството (снимен аудиоматеријал или видеоматеријал) како доказ дека истражувачот ги темели своите текстови врз искуствата со луѓе од крв и месо, дисторцијата е неизбежна. „Перцепцијата никогаш не е чиста“, па според тоа присуството на касета или во реален живот секогаш е променливо и нејасно, а неговите значења не се никогаш конечни или јасни (Denzin 1997: 34). Понатаму, кога ваквото материјално присуство е преведено во транскрипција со сето можно внимание на прецизноста во оваа постапка, се добива само бледа слика на присуството и искуството. „Балсамираниот транскрибиран говор е туѓ говор. Секојдневниот природен говор е визуелен, театрален, променлив и реторичен. (...) Оригиналниот глас на индивидуалците во теренски услови, како и намерите зад овие гласови никогаш нема да можат да бидат фатени. (...) Секоја транскрипција е прераскажување – ново кажување на претходно слушнатиот, сега ново слушнат глас“ (Denzin 1997: 41, 43). Традиционалните етнографи пишувале со идеја дека искуствата на соговорниците се директно пресликани од нивните зборови, и според тоа нивна задача е само да ја репрезентираат оваа вистина. Но епистемолошките преиспитувања, кои треба да дадат одговори на прашањата што (меѓу другите) ги поставува и Герц околу репрезентирањето на искуството, нè тераат да се согласиме со едноставниот заклучок дека постојат различни можности за репрезентација, но ограничени од репрезентот

што „дава силни аргументи против вербата за едноставен или транспарентен свет, кој може да се запознае со сигурност“ (Van Maanen 2004: 437). На пример, односот кон податоците, откако ќе се издвоиме од интензитетот на првичниот контекст, може радикално да се промени. И покрај тоа што пишувањето подразбира интимна блискост со податоците пред да ги ставиме на хартија нивните интерпретации, тие може да се читаат на најразлични начини по одреден период и од истиот автор што се трудел да стане интимен со нив. „Ние ги носиме со нас податоците, ги ставаме во кујната, ги носиме во нашите торби, и им се навраќаме со поинаков сет од академско читање во нашите глави. Можеме дури и да се навратиме на транскрипциите што сме ги направиле пред 20 години и да напишеме втора и сосема различна книга од онаа што сме ја напишале во тој период. Ние ја имаме таа академска и креативна дозвола“ (Fraser, Puwar 2008: 14). Во овој контекст секако е невозможно да се третираат етнографските теренски податоци документирани на овој или на оној начин како нешта со фиксни, непроменливи значења дадени еднаш за секогаш. Така, во техничка, но и во методолошка смисла ултимативниот кредибилитет подразбира комплементарно третирање на искуството на истражувачот преточено во неговите теренски белешки заедно со снимените гласови или лица на неговите соговорници – секако доколку има таква можност. На крајот, кога се зборува за валидноста, морам да се спротивставам на евентуалниот впечаток од овој текст дека станува збор за протежирање на една или на друга техника во оваа смисла зашто поентата треба да биде токму против протежирањето на еден вид *доказ* наспроти друг, односно нагласката на искуството на истражувачот како *доказ* за валидноста во која било навика за *документирање*.

Заклучок

Освен позитивистичките интерпретации ограничени на потесните стручни полиња на одредени општествени и хуманистички дисциплини, и според примерот од почетокот на овој текст со некои студенти по етнологија и антропологија, може комотно да се констатира дека ова е многу пошироко прифатен и популарен концепт. И покрај тоа што тука акцентот е ставен на етнологијата и антропологијата, сепак со големо задоволство констатирам дека овие дисциплини во македонски контекст всушност имаат најмал проблем со позитивистичките интерпретации за поимот наука кога ќе се споредат ставовите и практиките на некои други сродни дисциплини. Во овој контекст најилустративен ми се чини примерот со дебатата на Нова ТВ во која учествуваа професорката Тајјана Стојановска Иванова од Институтот за социологија и активистката за човекови права Марина Трајкова. Дебатата се водеше околу воведувањето нов Институт за семејни студии на Филозофскиот факултет и укинувањето, односно ставањето во мирување на Институтот за родови студии каде што дипломирала младата активистка. Иако целата дебата е вонредно инспиративна во овој контекст, нејзиниот крај е посебно сликовит:

Т. С. И.: Науката не се базира на претпоставки и на лаицизам. Науката се базира на факти и научни закони и достигнувања.

М. Т.: Кој е фактот за... дека вредностите се изгубени?

Т. С. И.: Доказ сакате?

М. Т.: Да, доказ.

Т. С. И.: Значи отворете ја мојата книга од 2010 година „Насилство, агресија и спорт“ и ќе прочитате.

М. Т.: Аха. А кои вредности?

Т. С. И.: Апсолутно вредностите се маргинализирани, оние вредности...

М. Т.: Кои? Точно, конкретно.

Т. С. И.: Па како почит, чесност, човекољубие...

М. Т.: А како се мерат тие?

Т. С. И.: Па имате скала на мерење. Сега треба ли да ви предам?

М. Т.: Да, пошто...

Т. С. И.: За тоа ќе си се запишете на втор циклус на студии, па ќе учите подетално точно за вредностите, за вредносниот дискурс, за моралниот кодекс, за моралната ерозија и така натаму (<http://novatv.mk/index.php?navig=12&writer=2&vest=14569>).

Додека за професорката „диркемовски, фактите се закон“, активистката ја става под прашање идејата за позитивистичка мерливост на нештата што зрачат со својата субјективност. Покрај сите „кризи“ што наводно ги предизвика постмодернизмот (репрезентациски, легитимациски, интерпретациски и секакви други) и акцентот на мноштвото во секоја смисла (мноштво објаснувања, мноштво реалности, мноштво знаења, мноштво приказни, мноштво позиции, мноштво репрезентации, мноштво вистини итн.) што ја проблематизира валидноста и објективноста, се согласувам околу една придобивка од постмодернизмот и збунетоста што тој ја донесе: „Конечно, студентите по антропологија, по постмодернизмот, не мора да се чувствуваат лошо затоа што **’не се научници’**“ (моја нагласка, Milenković 2007: 150).

Завршувањето на оваа забелешка токму со цитат од телевизиска дебата е важна поента на еден од рецензентите на текстов. Иако симптомите на хипохондрија сами се наметнуваат кога се зборува за вакви теми, заклучокот се однесува на потребата од релаксирање на концептот за објективност и вредносна неутралност и од комплементарна употреба на сите типови на *документирање* на истражуваната реалност како подеднакво *валидни*, кога истражувачот има таква можност. Конечно, степенувањето на веродостојноста на *документите* е уште попроблематично кога во површинската *прецизност* ќе замеша прсти – ултимативниот интерпретатор: авторот на делото и конечно – публиката.

Извори:

<http://novatv.mk/index.php?navig=12&writer=2&vest=14569> (последен пат посетено на 13. 11. 2014).

Користена литература:

Ашталковска Гајтаноска Ана. 2013. Идентификација на информаторите и термилошки дилеми, *Етнолог* бр. 15, МЕД, Скопје, 129–140.

- Наковски Мартин. 2005. *Теориско-методолошки аспекти на водење интервју, дипломска работа одбранета на Институтот за етнологија и антропологија, УКИМ, Скопје.*
- Петреска Весна. 2009. Нови обредни однесувања во семејството – теориско-методолошки пристап, *Етнолог* бр. 12–13, Скопје, 142–158.
- Фаерабенд Пол. 2000. *Против методот: прилог кон една анархистичка теорија на знаењето*, Темплум, Скопје.
- Хамерсли Маргин, Аткинсон Пол. 2009. *Етнографија: принципи во практика*, Нампрес, Скопје.
- Barret Stanley R. 1997. *Anthropology: A Student's Guide to Theory and Method*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.
- Čapo Žmegač Jasna, Gulin Zrnić Valentina, Šantek Pavel Goran (yp.). 2006. *Etnologija bliskoga, Poetika i politika savremenih terenskih istraživanja*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- De Munck Victor C. 2008. *Research Design and Methods for Studying Culture in the Field*. Vytautas Magnus University. Kaunas, Lithuania.
- Denzin Norman K. 1997. *Interpretative ethnography: ethnographic practices for the 21st century*, Sage Publications.
- Denzin Norman K., Lincoln Yvonna S. (yp.). 2003. *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, second edition, Sage Publications.
- DeVault Marjorie L. 2004. Talking and Listening from Women's Standpoint, Feminist Strategies for Interviewing and Analysis, во: *Feminist Perspectives on Social Research*, Hesse-Biber Sharlene and Yaiser Michelle L. (yp.), New York, Oxford, Oxford University Press, 227–250.
- Emerson Robert M., Fretz Rachel I., Shaw Linda L. 2001. Participant Observation and Fieldnotes, во: *Handbook of Ethnography*, Atkinson Paul, Coffey Amanda, Delamont Sara, Lofland John, Lofland Lyn (yp.), Sage Publication, 352–368.
- Esterberg Kristin G. 2002. *Qualitative Methods in Social Research*, McGraw-Hill Higher Education, Printed in the United States of America.
- Fraser Mariam, Puwar Nirmal. 2008. Introduction: intimacy in research, *History of The Human Sciences* Vol. 21, No. 4, SAGE Publications (Los Angeles, London, New Delhi, Singapore and Washington DC), стр. 1–16, достапно на: <http://hhs.sagepub.com/cgi/reprint/21/4/1>; последен пат посетено на 23. 3. 2009.
- Gerc Kliford. 2010. *Antropolog kao pisac*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Guba Ergon G., Lincoln Yvonna S. 2004. Competing Paradigms in Qualitative Research: Theories and Issues, во: *Approaches to Qualitative Research: A Reader on Theory and Practise*, Hesse-Biber Sharlene, Leavy Patricia (yp.), Oxford University Press, 17–38.
- Hastrup Kirsten. 2004. Getting it right: Knowledge and evidence in anthropology, во: *Anthropological Theory*, SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi), Vol. 4 (4), стр. 455–472, достапно на: <http://ant.sagepub.com/cgi/content/abstract/4/4/455>; последен пат посетено на 9. 10. 2009.

- Milenković Miloš. 2007. *Istorija postmoderne antropologije. Teorija etnografije*, Etnološka biblioteka, knjiga 24, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, достапно на: http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Publications/2_MilosMilenkovic_TeorijaEtnografije.pdf; последен пат посетено на 25. 9. 2011.
- Sprague Joey, Zimmerman Mary. 2004. Overcoming Dualisms: A Feminist Agenda for Sociological Methodology, во: *Approaches to Qualitative Research: A Reader on Theory and Practise*, Hesse-Biber Sharlene, Leavy Patricia (yp.), Oxford University Press, 39–61.
- Tannen Deborah. 1985. Relative Focus on involvement in oral and written discourse, во: *Literacy, Language, and Learning, The nature and consequences of reading and writing*, Olson David R., Torrance Nancy, Hildyard Angela (yp.), Cambridge University Press, 124–147.
- Van Maanen John. 2004. An End to Innocence: The Ethnography of Ethnography, во: *Approaches to Qualitative Research: A Reader on Theory and Practise*, Sharlene Hesse-Biber, Patricia Leavy (yp.), Oxford University Press, 427–446.